

Miša Gleni, *Balkan 1804-1999: Nacionalizam, rat i velike sile*, I-II,
Radio B-92, Beograd 2001., 334+398 str.

Traumatični Balkan neosporno treba, u skladu sa otvorenim konceptom historije, promatrati kao cjelinu. Geografija je imala veoma dubok uticaj na njegovu burnu prošlost. On doista uvijek stvara više historije nego što je sam može potrošiti. Balkan je neiscrpno izvorište tema. Njegova pisana historija je i sama u znatnoj mjeri "balkanizirana". Skučene balkanske nacionalne historiografije, pod uticajem politike i modela svojih marginaliziranih društava, imaju lamentiran i limitiran karakter. Sintetičke studije su rijetke, posebice o odnosu velikih sila i Balkana. Uticaj velikih sila na Balkanu od XIX stoljeća znatno je doprinio dinamičnoj historiji. U njoj su drevna neprijateljstva osuđena na stalno ponavljanje. Odsustvo međusobnog poznavanja je bitan faktor nestabilnosti Balkana, koji je poseban izuzetak od pravila protiv stvaranja stereotipa. Neizbježno suočavanje sa istinom o prošlosti, u namjeri da se osigura budućnost, traži znanje o sebi ali i o drugima, preispitivanje sopstvenih "stavova o Drugima". To nije samo skidanje vela sa neispričanih priča o ratovima i počinjenim zločinima. U epohi postmodernizma historija se nerijetko doživljava kao diskurs.

Nakon engleskog (1999), dvotomna knjiga Miše Glenija *Balkan 1804-1999: Nacionalizam, rat i velike sile*, pojavila se, nakon dvije godine, i u svom beogradskom izdanju, postajući dostupnija i široj javnosti na južnoslavenskom prostoru. Miša Gleni (1959) je studirao na bristolskom univerzitetu i Univerzitetu Čarls u Pragu. Tokom krize i raspada jugoslavenske državne zajednice radio je kao izvještač *BBC-jevog* svjetskog servisa iz Centralne Evrope. Za izvještavanje o Jugoslaviji je 1993. dobio nagradu "Sony". Knjiga *Pad Jugoslavije* donijela mu je reputaciju kompetentnog poznavaoa te slojevite problematike. Njegova knjiga o Balkanu, uz novija ostvarenja Marije Todorove (*Imaginarni Balkan*) i Stevana Pavlovića (*Istorija Balkana*) ujedno predstavlja, pored nastojanja da vanbalkanskom svijetu i okruženju približi i objasni Balkan u širem kontekstu, i vrijedan doprinos proučavanju Balkana, država i naroda koji tu žive. Po mišljenju dr. Andreja Mitrovića to je prostor diskontinuiran velikim civilizacijskim procesima i izazovima svjetovne civilizacije.

Sve izraženiji interes za istraživanjem balkanskog mozaika, motiviran također i dramatičnim zbivanjima u posljednjoj deceniji XX stoljeća iracionalnim "ponav-

ljanjima historije”, kao i prateća oprečna mišljenja i analize, pokazuje snažnu zaprepletenost i kontroverznost njegovog sadržaja. Dr. Hervig Kemf, direktor *Gete instituta*, iznosi da “*veliki individualizam*” sprečava ujedinjenje balkanskih naroda, ukazujući na psihološke i karakterne crte ovdašnjih ljudi, koji se odlikuju skromnim smislom za zajedništvo. Za brojne istraživače, preko preuzimanja gotovih, kobnih matrica, čovjek sa Balkana je postao sinonim za zaostalost, za primitivizam. Ako neko ima “*balkanski mentalitet*”, to ukazuje na sklonost ka prevari, pretjerivanju i na nepouzdanost. Tvrđilo se da su tradicionalna neprijateljstva na Balkanu ugrađena u genetski sastav stanovnika ovog regiona. Ivo Andrić se nekada pitao da nije duh većine balkanskih naroda zauvijek otrovan i da možda, nikada više neće ni moći ništa drugo do jedno: da trpi nasilje ili da ga čini. U racionalnim prosudbama se ne može polaziti od nekakvih usuda i tajanstvenih sila koje navodno upravljaju ljudima i njihovom “*fatalnom*” historijom.

M. Gleni se, uz hronološki pristup, usredsredio na zbivanja i procese na Balkanu i van njega, za koje je ocijenio da su odigrali značajnu ulogu u oblikovanju ovog regiona i evropskih predstava o njemu. On priznaje kako je na svoje putovanje preko Balkana pošao “*opremljen prtljagom predrasuda*” koje i ostali stranci nose, i nije mogao da se pretvara da je sav taj teret odbacio. Balkan je, u svijetu utemeljenom na autoritetu interesa, nerijetko bio “*otrov*” koji je prijetio da naruši stabilnost Evrope, koja nije mogla pronaći adekvatnu terapiju, osim izoliranja, u uvjerenju da se “*Istok i Zapad ne mogu razumjeti*”, da tamošnji narodi ne zavređuju njeno povjerenje.

Najtrajnija definicija riječi Balkan, kako Gleni navodi, potiče iz perioda *Sarajevskog atentata* 1914. godine. Džon Ganter, američki novinar, je 1940. napisao, sa neskrivenim potcjenjivanjem, u knjizi *U Evropi*: “*Nedopustiv je napad na ljudsku prirodu i na politiku što te bedne i nesrećne zemljice na Balkanskom poluostrvu mogu među sobom da vode sporove koji izazivaju svjetske ratove. Oko sto pedeset hiljada mladih Amerikanaca poginulo je zbog jednog događaja 1914. godine u nekakvom blatnjavom, primitivnom selu, Sarajevu. Gнусno i gotovo prostačko režanje u politici Balkana, teško razumljivo čitaocu na zapadu, još uvijek je presudno za mir u Evropi, a možda i u svijetu*”. Gleni dodaje: “*Zakoračivši u najboljem slučaju samo jednom nogom preko praga civilizovane Evrope, balkanski narodi išli su različitim putevima razvoja na kojima su im krvoproliće i osveta bili omiljeni oblici političkog diskursa*”.

Pitanje granica Balkana i naroda koje on obuhvata je predmet dugih, brojnih polemika i razmatranja. Opće suglasnosti nema. Sinonimi Balkana “*Turska u Evropi*” i “*Bliski Istok*” bili su dugo prisutni, omiljeni termini u većini evropskih jezika. Gleni ustvrđuje da se pod jezgrom regiona podrazumijevaju kopnena Grčka, Srbija, Hrvatska, Rumunija (mada je uloga Transilvanije sekundarna), Turska i Osmansko carstvo, Bugarska, Bosna i Hercegovina, Crna Gora, Makedonija i Albanija. “*Balkanizaciju*”

su kao termin prvobitno koristili novinari i političari, ne da bi opisali političku isparceliziranost Balkana, već pojavu nekoliko novih državica koje će zamijeniti carstva Habsburga i Romanovih: *"ovaj proces bi podjednako tačno bilo nazvati istočnom evropeizacijom ili čak pobaltičenjem Evrope"*.

Gleni istražuje mjesto i ulogu Osmanskog carstva, koje se svojedobno prostiralo na tri kontinenta i izlazilo na sedam mora. Bilo je čuvar najvećih svetinja tri velike religije Evrope i Srednjeg Istoka: judaizma, hrišćanstva i islama. On smatra da je ovo carstvo bilo ponekad surovo, ali često pravičnije za svoje podanike nego rane moderne monarhije u Evropi. Oružani sukobi unutar Osmanskog carstva bili su krajnje sporadični. Etnička netrpeljivost rijetko je prelazila granice lokalnih sporova. Višestoljetni sistem mileta stvorio je složeni demografski obrazac - mješavinu rasa, vjera i nacija. Tridesetih godina XIX stoljeća imalo je oko 36 miliona stanovnika, od kojih je bio 21 milion muslimana. Osmansko carstvo je tradicionalno prihvatilo progonjene narode. Tokom XIX stoljeća u njemu je bio znatan broj Poljaka i Mađara koji su pobjegli iz Rusije i Austro-Ugarske. Islam u Carstvu nije nikoga isključivao po osnovi vjere. Religija je, po Gleniju, bila uvijek ispred kulture, jezika i rase u određivanju identiteta pojedinca. Brakovi između pravoslavnih Grka, Albanaca i Slavena nisu bili rijetki. U osmanskom društvu izrazi *"turčin"* ili *"turski"* bili su u osnovi pogrdni. Pripadnik elite je sebe smatrao Osmanlijom, jezik koji je govorio bio je osmanski - visokostilizirana verzija turskog sa znatnim uticajem arapskog jezika. Turski narodni jezik bio je jezik anadolskih seljaka, koji su bili poznati kao Turci.

Autor opisuje Balkan krajem XVIII i početkom XIX stoljeća kao rijetko naseljeni prostor, sa malim brojem gradova, gdje je život tekao sporo: *"Beogradski pašaluk bio je slabo naseljen i pokriven gustom šumom u koju su srpski seljaci vodili svinje na ispašu. U toj šumi su se krili i razbojnici Srbi, koji su prestali da obrađuju zemlju i počeli da žive od pljačke"*. Bosna je bila najraznolikija osmanska provincija u Evropi u kojoj je islam uspio da pusti duboko korjenje, a istodobno je bila najizoliranije i najzatvorenije društvo u zapadnom dijelu carstva. Osmansko carstvo je do svoje propasti ostalo uglavnom ruralnog karaktera.

Stalno siromaštvo, zategnuti društveni odnosi tekli su tokom XIX stoljeća Osmanskim carstvom poput zatrovane krvi. Ovu državu je *"bolesnikom"* prozvao ruski car Nikolaj I u jednom razgovoru 9. januara 1853. sa Seymourom, engleskim poslanikom u Petrogradu. Gleni navodi da je početkom XIX stoljeća nacionalna svijest na Balkanu vjerovatno bila manje razvijena nego u drugim dijelovima Evrope. Važan paradoks iskazuje se u činjenici da se nakon Francuske revolucije, kojom otpočinje doba nacija, nacionalizam naroda *"isključenih iz historije"* prvo udomio u dvije najnerazvijenije oblasti u Evropi - u Srbiji i Grčkoj. Oba nacionalna pokreta više su za svoj uspjeh dugovali raspadu Osmanskog carstva nego svojoj unutrašnjoj snazi. Nacionalne elite ovih naroda su, da bi nadomjestile svoje političke i ekonomske sla-

bosti, podršku svojim ambicijama tražile od evropskih sila. U tome je ležao začetak balkanske nesreće - to su bila seljačka društva nedovoljno spremna da prihvate ideje prosvjetiteljstva, a nalazile su se na raskrsnici rivalskih apsolutističkih imperija. Gleni piše i o različitim motivima srpskih pobuna i njihovim posljedicama. Srpska pobuna u početku nije predstavljala akt otpora protiv osmanske uprave. Ona je izbila u znak protesta protiv slabosti države i samovolje dahija koje su nekontrolirano vladale njenim sjevernim oblastima. Prvobitno *"hrišćanski ustanici nisu ni pomišljali da pokrenu nacionalističku revoluciju jer im je cilj bio da ponovo uspostave otomansku vlast u svojoj provinciji"*. Poljoprivredna elita među prvim srpskim ustanicima, oličena u Karađorđu, postepeno je posezala za ekonomskim privilegijama muslimanskih spahija. Miloš Obrenović je, pak, bio mnogo sistematičniji u svom ekonomskom izrabljivanju Srba nego što je to ikada bila osmanska vlast. Obrenovićev uspjeh je počivao u korišćenju političkih slabosti Osmanskog carstva na njegovoj periferiji. Srpska vojna vještina je u XIX stoljeću bila više *"proizvod bujne mašte nego činjenica"*. O Srbiji je Herbert Vivijan koncem XIX stoljeća pisao kao o *"raju siromašnih ljudi"* (*"Servia, Poor Man's Paradise"*). Hrvati su, po mišljenju Glenija, bili prva nacija koja je iskusila nedostatke neravnomjernog razvoja nacionalne svijesti na Balkanu. U doba kada je idealistički ilirski pokret tek bio rođen, državnicima iz Srbije i Grčke već su pripremali planove za imperijalna širenja svojih država. Ratovi u kojem *"oslobođenje"* jednog naroda ima za posljedicu fizičko istrebljenje drugih naroda nikako ne mogu imati oslobodilački smisao.

Bugarski ustanak u aprilu 1876. prouzročio je pokolj stotine muslimana i zauzimanje glavnih osmanskih tvrđava u obližnjim balkanskim klancima. Uslijedili su pokolji i odmazde između muslimanskih i hrišćanskih sela, dok su osmanske regularne snage nastojale uspostaviti red i sigurnost za sve. Mada je bilo ubijeno oko 4.000 hrišćana, a znatno više muslimana, britanska štampa je pisala o *"bugarskim užasima"*, tvrdeći da je pobijeno na hiljade bespomoćnih hrišćana. Za većinu evropskih političara i angažiranih novinara, kako predočava autor, nije bilo muslimanskih žrtava.

Berlinski kongres 1878. je, nakon ugovora u Sremskim Karlovcima i Kučuk Kajnardži, treći krupni korak na dugom putu do potpunog gubitka moći osmanske države. Njemački kancelar Bizmark, koji je predsjedavao kongresom, zastupajući interese svoje zemlje, uspio je da za diplomatskim stolom očuva stabilnost Evrope, uprkos burama koje su pratile slabljenje Osmanskog carstva: *"Cijelo istočno pitanje", rekao je on. "za nas ne vrijedi kostiju ni jednoga jedinoga grenadira iz Pomeranije"*, gledajući, sa prezirom, na balkanske narode kao na obične *"kradljivce ovača"*. Osmansko carstvo je moralo ustupiti tri petine svoje teritorije i jednu petinu ukupnog stanovništva, oko pet i pol miliona ljudi, od kojih je polovica bilo muslimana. Administrativna služba Berlinskog kongresa nije imala tačne podatke o površini koja

se dijelila. Muslimansko stanovništvo Balkana, koje je do 1877-1878. činilo većinu u mnogim područjima, podijeljeno je u različite nemuslimanske nacionalne države, odsječene od Osmanskog carstva. Gleni slikovito predstavlja ponižavajući položaj osmanske delegacije na ovom skupu i njenu nemoć da ospori odluke velikih sila. Ovaj kongres je ipak dao Osmanskom carstvu *"još jednu generaciju života"* jer je ono još uvijek bilo evropska potreba.

Berlinski kongres je svojim odlukama dalekosežno odredio politički razvoj Balkana u XX stoljeću. On je bio klasični model diobe interesnih sfera. Balkan je postao laboratorija za političke promjene u kojoj velike diplomate i siromašne elite eksperimentiraju s propadanjem vlasti, s lokalnim narodnim tradicijama, s novim nacionalističkim ideologijama, i nadasve s njihovim vlastitim kratkoročnim interesima da stvore jednu razučenu ustavnu i teritorijalnu tvorevinu. Nacionalne kulture i strasti mogle su se obuzdavati i bez formiranja nacionalnih država kakve su pravljene po Bizmarkovom ili Kavurovom modelu. Nagon novih država da ugrabe teritorije, bez obzira na demografske ili historijske činjenice, odražavao je postupke njihovih susjeda, velikih sila, čije su proizvoljne odluke na Berlinskom kongresu mnoge teritorije učinile spornim. Autor piše da su se vojske u Bugarskoj, Srbiji i Grčkoj pripremale da oružjem prošire granice svojih država: *"da nije bilo poleta s kojim su ovi ljudi učvrstili vojnu moć i proučavali taktičke priručnike, nikakva romantična nacionalistička demagogija (a nje je bilo mnogo) ne bi mogla da pripremi mlade balkanske države za rat protiv Otomanskog carstva"*. Nedovršene nacionalne historije potpaljivale su balkanski požar.

Velike sile su bile uključene u balkanske sukobe kao navodno nevoljni učesnici u lokalnim sporovima čiju prirodu nisu mogle da shvate. Mislilo se kako Balkan nije pogodan za civilizacijske procese koje su evropske sile *"uvela"* u drugim dijelovima svijeta. Kada bi se, napokon, izvukle iz nekog zamršenog konflikta na Balkanu, ove moćne sile su rijetko istraživale posljedice svoje intervencije. Nisu rijetki istraživači koji smatraju da su nesreće Balkana rezultat politike velikih sila, a ne unutarnjih mržnji i atavizama. U zapadnom svijetu djeluju mnogo opasnije sile zla nego što su to opskurni balkanski nacionalizmi. Erik Hobsbaum kaže da je XX stoljeće nesumnjivo bilo najubilačkije stoljeće po srazmjerama, učestalosti i dužini ratova koji su ga ispunjavali, kao i po veličini ljudskih katastrofa, bez premca koje su ti ratovi proizveli, od najveće gladi u historiji do sistematskog genocida.

Balkanski ratovi spadaju među najreprezentativnije ilustracije eksploatacije neznanja, predrasuda, fatalizma, političke zaostalosti nerazvijenih društava. Osmanska vojska trpi poraze kod Skadra, Jedrena, Kirk-Kilise, Čataldže, Lile Burgasa, Soluna. Hiljade izbjeglica sa sjevera hrlilo je ka Istanbulu, *"jad i nesreće su preplavile ulice"*. Njemački car Vilhelm zapisuje da su se Turci *"pokazali potpuno nesposobnim da zadrže zemlje i moraju napolje"*. Pojedini britanski političari su jednostavno od-

bacivali misao na Turke osim kao na "ljudski tumor i na jezivu fizičku patnju zemalja kojim su oni rđavo upravljali, trujući svaku nit života". Ukorjenjene predrasude i stereotipi ponovo su došli do punog izražaja. Bugarski i grčki vojnici su se utrkivali u zauzimanju pojedinih džamija, da bi na njihovim ulazima stavljali svoje krstove. Druge džamije srušene dinamitom ili zapaljene bile su uobičajen prizor koji su Bugari ostavljali za sobom.

Balkanski ratovi su pokrenuli niz uznemirujućih sukoba između Bugara, Srba, Albanaca, Grka i Turaka u kojima su demografske, historijske, vjerske, rasističke i ekonomske pretenzije bile međusobno oštro konfrontirane. Zločini na Balkanu nisu bili rezultat zastranjivanja, već bitni dio strategije. Gleni ističe kako su Prvi balkanski rat karakterizirali izuzetna svirepost i bezobzornost prema civilnom stanovništvu koje je imalo nesreću da živi na područjima zahvaćenim oružanim sukobima. On detaljno piše o crnogorskoj opsadi Skadra. Crnogorski kralj Nikola je kao izgovor za osvajanje ovog grada predočio kako je u njemu sahranjen jedan od njegovih predaka. Kada su Crnogorci napokon ušli u ovaj grad, on je bio bukvalno na izdisaju. Civili su gladovali, a šestomjesečno bombardiranje i opsada učinili su da se u velikom dijelu grada nije moglo ni živjeti. Ove okolnosti nisu spriječile crnogorske trupe da krenu u uobičajenu žestoku pljačku. Velike sile su, radi crnogorskog napuštanja Skadra, pridobile kralja Nikolu zajmom od šest miliona franaka, koji je on iskoristio da umiri sve veće nezadovoljstvo njegovim režimom unutar Crne Gore. Ocjenjujući Drugi balkanski rat, Gleni uočava kako je najpoučnija lakoća s kojom su oni koji su vodili ovaj rat manipulirali predstavom o neprijatelju u glavama svojih vojnika: "*Manje od mesec dana pre izbijanja ovog rata, Srbi i Grci su se borili na istoj strani sa Bugarima. Sada su Grci i Srbi pozvali lokalne Turke da im se pridruže u zverstvima nad bugarskim seljacima. Grčka i srpska vojska harale su zaleđem Makedonije i Trakije i ubijale bespomoćni živalj*".

Pred Prvi svjetski rat dvije najnepopularnije države u Velikoj Britaniji bile su Rusija i Srbija. Mladobosanci su *Sarajevskim atentatom* 1914. potpisali presudu Srbiji. Otac Nedeljka Čabrinovića, jednog od atentatora, radio je kao profesionalni špijun za austrougarsku policiju. Nakon izbijanja rata Srbija je postala britanski saveznik. Promijenjen je ubrzo zvanični naziv države *Servia* u *Serbia*, pošto je prvo ime asociiralo na ropstvo i pokornost.

Nakon tursko-grčkog rata 1919.-1921., sklopljen je 24. jula 1923. u Lozani ugovor između ove dvije države koji je određivao da Grci u Turskoj trebaju biti razmijenjeni za Turke u Grčkoj. Fritjof Nanzen, komesar Društva naroda za izbjeglice, preporučivao je u tu svrhu prinudu, pošto je smatrao da je ona najefikasnija za uspostavljanje mira i rješavanje međuetničkih trvljenja. Posebni ugovor između Grčke i Turske predviđao je obaveznu razmjenu stanovništva od ukupno 1,3 miliona Grka i pola miliona "*Turaka*" - zapravo muslimana raznorodnog etničkog porijekla. Ugov-

or se odnosio na sve Grke koji žive u Anadoliji i Trakiji, osim na stanovnike Istanbula prije 1918., i na sve Turke u Grčkoj, osim žitelja zapadne Trakije, gdje je po turskim izvorima od 191.699 stanovnika bilo 129.120 Turaka. Razmjena stanovništva je započela još krajem rata kada je hiljade Grka prevezeno iz Izmira u Grčku. Time je stanovništvo u obe države postalo relativno homogeno. Oko 750.000 izbjeglica istovarivano je, poput stoke, sa svih mogućih plovila u luke u Pireju i Solunu. Iz istočne Trakije izbjeglice su, kako prikazuje Gleni, išle ka zapadu *"povijenih leđa pod teretom vreća u kojima su nosili svoje stvari ili vukući na rasklimatanim dvoklicama ono što im je ostalo od života"*.

Između dva svjetska rata balkanske demokratije umirale su jedna za drugom, nakon kraćeg života provedenog u bolesti, i bivale zamijenjene monarhističkim diktaturama. Ipak, nije postojala karakteristična balkanska diktatura. Glavnina državnih prihoda odlazila je na odbranu. Najozbiljniji sukobi na Balkanu poticali su od tenzija između gradskih i seoskih zajednica. Nedostatak diversifikacije u privredi i permanentan problem nezaposlenosti na selu stvarali su od Balkana region naročito podložan posljedicama smanjivanja proizvodnje u svjetskoj ekonomiji. Tridesetih godina XX stoljeća ova dva problema su intezivirana.

Glenijevu pažnju posebno zaokuplja historijat nastanka i razvoja nekadašnje jugoslavenske državne zajednice. Suprotne kulturne i političke tradicije Osmanskog i Habsburškog carstva bile su kanalisane u spor o prirodi njenog ustavnog uređenja: *"Pakosne rasprave oko Vidovdanskog ustava direktno su dovele do masakra koji je pratio raspad obe Jugoslavije, i prve Jugoslavije 1941., i druge Jugoslavije 1991. godine"*. U oba slučaja te katastrofe su bile izazvane tektonskim pomjeranjima u evropskoj politici. Unutarnji razlozi kraha vodili su porijeklo iz perioda nakon stvaranja jugoslavenske zajednice 1918. godine.

Nova komunistička vlast je, nakon 1945. godine, usmjeravala politička i ekonomska sredstva u ambiciozne industrijske projekte, dok je zapostavljala ulaganja u selo. Cilj je bio da se ojača malobrojna radnička klasa nauštrb seljaštva, koje je u očima komunista bilo simbol zaostalosti. Od seoske radne snage se očekivalo da prihvati potčinjeni položaj, da proizvodi dovoljno hrane da bi se zadovoljile potrebe sve brojnijeg proleterijata. Ovo se pravilo primjenjivalo u svim komunističkim zemljama na Balkanu.

Komunistička partija u Jugoslaviji je, pored federativnog uređenja zemlje, bila organizirana na principu *"demokratskog centralizma"*. Ona je donosila odluke koje je baza trebala izvršavati bez pogovora. Srbi, Hrvati i Bošnjaci su se slagali dosta dobro tokom titoističkog perioda, ali je nasilje na Kosovu uvijek bilo prisutno. Rankovićev režim državnog terora na Kosovu bio je početak najznačajnijeg pokreta u *"posleratnoj igri koju su karakterisale dramatične promene u političkom životu tog regiona"*. Aleksandar Ranković je lično bio manje srpski nacionalista, a više fanatičan *"unitar-*

ista". Gleni ukazuje da se u suštini nacionalnog pitanja Jugoslavije nalazila zagonetka: status Hrvata kao manjine u Jugoslaviji i status Srba kao manjine u Hrvatskoj. Tito je, po njemu, bio sklon da svaki oblik nacionalnog samopotvrđivanja vidi kao inherentnu prijetnju državi. Umjesto da dozvoli davanje oduška legitimnim izrazima nacionalnog identiteta, njegov omiljeni način rješavanja tog problema bio je gušenje nacionalnog identiteta, ili, u cilju njegovog suzbijanja, suprostavljanje jednog nacionalizma drugom.

Pad komunizma 1989. označio je početak nove ere. Komunistička birokracija koja je širom Evrope silazila sa vlasti nalazila je način da se prilagodi novim uslovima, čuvajući privilegije, uprkos izazovima političke i privredne konkurencije. U Jugoslaviji je adut bio agresivni nacionalizam. Slobodan Milošević, *"taj tužni zavisnik od vlasti"*, pronašao je novu drogu i pojavio se u novoj ulozi srpskog šoviniste: *"Tamo gde komunisti nisu postali nacionalisti, kao u Hrvatskoj, umesto njih bi došao neko drugi"*. Za razliku od većine balkanskih kriza u XX stoljeću, velike sile, po mišljenju autora, nisu izazivale ratove u Hrvatskoj, BiH i na Kosovu. Kada su se, međutim, i u njih od 1991. trapavo umiješale, one su često samo pogoršavale situaciju. Uloga velikih sila ostaje predmet rasprava. Gleni je, u cjelini, veoma pesimističan u pogledu balkanskog stanja. On zaključuje da će se, ukoliko velike sile (pod svojim novim neutralnim imenom: *"međunarodna zajednica"*) ne ulože velika sredstva u ovaj region, patnje balkanskih zemalja sigurno nastaviti tokom narednih nekoliko decenija XXI stoljeća. Odgovorni put regeneracije, rekonstrukcije i povratka *"izgubljenih regiona"* Evropi biće dug i mukotrpan.

Nova saznanja, iskustva, kao i težnje ka neideologiziranim pogledima na historijske tokove koji su determinirali sudbinu balkanskog prostora, modificiraju shvatanje prohujalog razdoblja i otkrivaju zanemarene sadržaje. Treba omogućiti stvarno saznanje. Permanentno propitivanje vremena, uz čuvanje od zamki akademskog trivijalizma i historijskog voajerizma, razbija stereotipne i dogmatske historiografske radove prezasićene faktografijom, ali siromašne duhom. Zanimljiva, inspirativna knjiga Miše Glenija, nastala na bazi konsultiranja impresivnog fonda literature, napisana jednostavno i pregledno, biće izazovno štivo ne samo za širu čitalačku publiku već i nezaobilazni priručnik za stručni dio javnosti. ■

Safet Bandžović